

ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ ТА АНАЛІЗ ЇЇ СКЛАДОВИХ ЧАСТИН

Реформування національної економіки в сучасних умовах направлено на стимулювання розвитку промислового сектору держави. Програма економічних реформ Президента України на 2010-2014 рр. направлена на відновлення економічного зростання й модернізації економіки України. Ключовими складовими програми реформування економіки України є: сталий економічний розвиток, підвищення стандартів життя, поліпшення бізнес-клімату і залучення інвестицій, модернізація інфраструктури та базових секторів [1]. Слід зазначити, що програма має на меті стимулювання економічного зростання з урахуванням промислового потенціалу України. Реалізація програми реформ відбувається революційним шляхом. Насамперед це стосується фінансової системи, яка повинна забезпечувати підтримку всіх секторів економіки держави, зокрема промисловості.

Наслідки світової фінансової кризи 2008-2009 рр. дозволяють стверджувати, що фінансова система повинна сприяти розвитку матеріального сектору економіки, а саме промисловості держави, і направляти фінансові ресурси на розвиток інноваційних інвестиційних проєктів, що пов'язані з модернізацією пріоритетних галузей економіки (електроенергетика, вугільна галузь, нафтогазова промисловість, транспортна інфраструктура, сільське господарство). Актуальним є вирішення питання залучення додаткових фінансових ресурсів, які знаходяться поза фінансовою системою, за допомогою реалізації програми реформування податкової системи України.

Доходи держави залежать від рівня дієздатності податкової системи, ефективності правового регулювання сплати податків економічними суб'єктами. Інструментарій дискреційної фіскальної політики передбачає збільшення розміру податкового навантаження та не завжди дає бажані результати стосовно підвищення рівня доходів держави. Реформування податкової системи України

направлено на стимулювання ділової активності економічних суб'єктів за рахунок зменшення критичного розміру податкового навантаження, яке стимулює розвиток паралельної економіки і формує грошові потоки поза межами державних фінансів. В Україні державна податкова політика ґрунтується на принципах розвитку ринкової економіки та формуванні ефективної системи взаємодії платників податків і держави.

Механізм упровадження комплексу дій щодо формування відповідного інституційного середовища для розвитку національної податкової системи та скорочення паралельних неконтрольованих фінансових потоків в економіці є одним з ефективних засобів збільшення податкових надходжень до державного бюджету. При цьому роль податкової культури як складової податкового потенціалу держави в інституціонально-еволюційному аспекті розвитку податкової системи України є вагомим.

Питання формування і розвитку податкової культури і податкового потенціалу досліджено в роботах П. Мельника, Л. Тарангул, З. Варналій, В. Калустяна, В. Андрущенко, О. Крилова, В. Ткачук, І. Башинського, А. Василенко та ін. Сутність інститутів та інституційні характеристики економіки досліджені в роботах Д. Норту, Дж. Мокіра, В. Дементьєва, О. Іншакова, Д. Фролова, О. Яременко, Ю. Коваленко та ін.

Наукові роботи П. Мельника, Л. Тарангул, З. Варналій, В. Калустяна присвячені дослідженню стану податкової політики України, визначенню проблем реформування податкової системи України та перспективам її розвитку, крім цього, висвітлюються дискусійні питання стосовно сутності податкового потенціалу держави та ролі податкової культури як складової податкового потенціалу. Розкриваються особливості взаємозв'язку між процесами оподаткування й економічного зростання.

У роботах В. Андрущенко, О. Крилова, В. Ткачук досліджується питання сутності податкової культури з точки зору морально-етичних норм поведінки індивіда та взаємозв'язок з іншими соціо-культурними категоріями. І. Башинський розкриває сутність податкової культури як економічної категорії та визначає проблемні аспекти формування податкової культури в Україні. А. Василенко розглядає сутність податкової культури, її значення, умови формування та перспективи зростання.

У дослідженнях Д. Нортона, Дж. Мокіра, В. Дементьєва, О. Іншакова, Д. Фролова, О. Яременко, Ю. Коваленко висвітлюються дискусійні питання економічної трансформації з позиції інституціональної теорії, аналізуються основні категорії інституціональної теорії (інститут, інституційне середовище, культура і т.ін.).

Аналіз основних досліджень свідчить, що податкова культура розглядається тільки з теоретичної точки зору та в аспекті взаємодії державного податкового регулятора і платника податків. Крім цього, дослідження сутності податкової культури має досить вузький характер і фрагментарно розглядається з точки зору складової податкового потенціалу держави. Залишається недостатньо висвітленим та потребує подальшого опрацювання дослідження податкової культури в інституціональному аспекті розвитку податкової системи України. Недостатнє вивчення податкової культури в контексті інституціональної характеристики та актуальність застосування результатів дослідження в умовах стратегічного реформування державного податкового регулятора зумовили вибір теми наукового дослідження.

Метою статті є аналіз формування податкової культури в Україні та її складових частин в еволюційному аспекті розвитку податкової системи України.

Відповідно до мети було поставлено та вирішено такі завдання:

визначено структуру податкового потенціалу держави;

проаналізовано правові, економічні й соціальні чинники розвитку паралельної (тіньової) економіки як нереалізованої складової податкового потенціалу держави;

досліджено сучасний стан розвитку податкової системи України в контексті відповідності міжнародним нормам і стандартам;

проаналізовано формування та розвиток податкової культури як ключової складової реформування податкової системи;

досліджено поняття податкової культури в інституціональному аспекті;

проаналізовано інституційне середовище податкової системи;

визначено проблеми формування та розвитку податкової культури в Україні й надано пропозиції щодо напрямів вирішення.

В умовах реформування економічної системи України актуальним є питання збільшення та концентрації грошових потоків у фінансовій системі та направлення їх у промисловий сектор економіки. Значна увага приділяється формуванню та збільшенню податкового потенціалу за рахунок його головних складових. Першою складовою розширення податкового потенціалу є збільшення ставок оподаткування. Другою, нереалізованою, складовою є розширення податкового потенціалу за рахунок податкового боргу, податкових пільг, тіньової економіки. Третя, прогнозована, складова податкового потенціалу передбачає можливість розширення його обсягів за рахунок економічного зростання і приросту ВВП [2]. До основних факторів, що впливають на податковий потенціал держави, відносять податкову культуру [3].

В умовах реформування податкової системи України особливої уваги потребує питання зниження рівня паралельних фінансових потоків і введення їх у фінансову систему держави. Процес розвитку паралельної економіки в Україні спричинений економічними, соціальними та правовими чинниками. Економічні чинники включають високий рівень податкового навантаження суб'єктів господарювання, деструктуризацію сфер господарської діяльності, діяльність суб'єктів, які ведуть незареєстровану належним чином господарську діяльність, функціонування суб'єктів, які мають ознаки фіктивності і т. ін. Соціальні чинники визначені диспропорцією в розподілі доходів серед населення, значним рівнем споживчих витрат, невисоким рівнем зайнятості громадян та низьким рівнем податкової культури. Неврегульована нормативно-правова база стосовно податкового законодавства, низький рівень спільних координаційних дій різних правоохоронних підрозділів стосовно боротьби з економічними злочинами, недостатнє інформаційно-

аналітичне забезпечення протидії злочинності у сфері господарської діяльності зумовлює правові чинники розвитку паралельної економіки. Впровадження комплексу дій стосовно попередження випадків ухиляння від сплати податків дозволить нейтралізувати економічні й соціальні чинники збільшення паралельних фінансових потоків.

В умовах євроінтеграційних процесів, стратегічною задачею є реформування по-

даткової системи України і відповідність національного податкового законодавства міжнародним нормам права. Рейтинг Doing Business 2013 за субіндексом «Сплата податків» свідчить, що Україна піднялася на 18 пунктів і була включена до десятки країн-найбільших реформаторів податкової сфери за останні 7 років, у цілому посідає 6 місце. Рейтинг субіндексу податкової системи в Україні та інших країнах світу наведено в таблиці.

Таблиця

Рейтинг субіндексу податкової системи в Україні та інших країнах світу [2]

Країна	Платежі (кількість)	Час (кількість годин на рік)	Середньозважена ставка оподаткування, %	Місце у рейтингу
Україна	28	491	55,4	165
Росія	7	177	54,1	64
Польща	18	286	43,8	114
Грузія	5	280	16,5	33
Латвія	7	264	36,6	52
Німеччина	9	207	46,8	72
Білорусь	10	338	60,7	129
США	11	175	46,7	69

Наведені дані свідчать, що в Україні середньозважена ставка оподаткування підприємств скоротилася до 55,4% проти 57,1% за рахунок поступового зниження ставки на прибуток підприємств відповідно до положень Податкового кодексу. Наявним є поступове скорочення платежів, кількості годин на рік за рахунок впровадження електронної системи звітності, а також комплексної модернізації Державної податкової служби України [4].

Відповідно до програми реформ податкової системи України визначено основні напрями стратегічного плану розвитку Державної податкової служби:

забезпечення умов для добровільного виконання вимог податкового законодавства платниками податків та забезпечення повного, своєчасного надходження законодавчо встановлених в Україні податків та зборів (обов'язкових платежів);

забезпечення прозорості, компетентності, передбачуваності та неупередженості діяльності податкової служби;

створення високопрофесійної, інформаційно розвиненої державної податкової служби в Україні шляхом розробки та впровадження програми розвитку інформаційної інфраструктури.

Формування та розвиток податкової культури є основним напрямком реформування податкової системи України. Розвиток податкової культури безпосередньо пов'язаний із процесами реформування національної економіки України. Проведення заходів дерегуляції у сфері організації підприємницької діяльності, створення сприятливого бізнес-клімату дозволяє збільшувати кількість економічних суб'єктів та формувати додаткові джерела доходної частини бюджету у формі податкових відрахувань даних суб'єктів.

Уперше поняття податкової культури зустрічається в роботах Йозефа Шумпетера, який розглядає податкову культуру в контексті розвитку національної податкової системи. У роботі [5] наведено дослідження принципів побудови податкової системи держави, практичне використання даних принципів є реалізацією податкової культури. Крім цього, проведено аналіз податкової культури в історично-економічному аспекті та розкрито значення податкової культури як складової національної культури, пов'язаної з важливими питаннями оподаткування, які відображаються у податкових інструментах та принципах, включають послідовну освіту та внесення змін до оподаткування, що обумовлено чинниками внутрішнього й зовніш-

нього середовища. У зазначеній роботі визначено такі складові податкової культури: платники податків, податкові службовці, внутрішнє і зовнішнє оточення, освіта та зростання рівня культури, зміни в оподаткуванні, податкові інструменти та принципи оподаткування.

Проведений аналіз податкової культури як економічної категорії свідчить, що в економічній літературі відсутня єдина точка зору на висвітлення даного питання. І.А. Башинський визначає податкову культуру як складник політичної культури, правової культури, економічної культури, фінансової культури а також дотримання норм етики у спілкуванні з працівниками податкової служби [6]. Крім цього, надається таке трактування складовим податкової культури:

політична культура – усвідомлення громадянами всієї важливості для держави сплати податків;

правова культура – знання своїх прав та обов'язків у процесі їх сплати;

економічна культура – досконале знання та безумовне виконання податкового законодавства і підзаконних нормативно-правових актів;

фінансова культура – своєчасне подання бухгалтерської та податкової звітності.

А.В. Василенко [7] дає таке трактування податкової культури – рівень розвиненості податкових відносин, які ґрунтуються на професіоналізмі, відповідальності, правових знаннях представників законодавчої і виконавчої влади, що забезпечує відповідну соціально-активну і культурно-етичну поведінку платників податків.

При визначенні податкової культури доцільним є використання інституціонального підходу для визначення інституту, інституції, культури та поведінки суб'єктів податкової системи. Інституціонально-еволюційна теорія розмежує поняття інституту, культури та поведінки індивідуума.

У роботі [8] інститути визначені як стимули і обмеження, які суспільство накладає на індивідуальну поведінку людини; культура – це переконання, цінності та знання, які передаються соціально та обумовлюють поведінку людини.

У дослідженні [9] відокремлюється поняття інститутів та інституцій. Інститути визначені як типові комплекси інституцій, які виступають функціональними генотипами

організацій, моделями, що еволюційно склалися, їх функціональної структури. Інституції – це соціальні форми функцій суб'єктів, об'єктів, процесів і результатів економічної діяльності, що забезпечують еволюцію системи суспільного розподілу праці на підставі статусів, норм, правил, інструкцій, регламентів, контрактів, стандартів і порядків.

Слід зазначити, що використання інституцій є доцільним при аналізі середовища податкової системи. Інституційне середовище являє собою сукупність інституцій, які мають формальну та неформальну структуру, і виступають як стимули й обмеження, які суспільство накладає на поведінку індивіда. Інституційне середовище податкової системи держави включає сукупність законодавчих, економічних та культурних інституцій.

Законодавчі інституції формують нормативно-правову базу в податковій сфері стосовно функціонування податкових інститутів, визначають правовий режим оподаткування, індикатори ефективності діяльності податкових інститутів. Значне податкове навантаження стимулює економічних агентів шукати шляхи «оптимізації» доходів, таким чином суттєво зменшуючи розміри відрахувань до бюджету. У даному випадку вникає «ефект Лаффера», а саме коли підвищення податкових ставок понад критичного розміру призведе до падіння ділової активності суб'єктів господарювання і підвищення рівня тінізації їх доходів. Тобто суб'єкт господарювання платить тільки частину податків, визначаючи такий розмір самостійно. Держава реагує на таку діяльність економічними (зниження розміру податкових ставок, об'ява на певний період податкової амністії, проведення фінансового моніторингу) і правовими методами (адміністративні та кримінальна відповідальність). Тому формування законодавчих інституцій пов'язано з економічними і культурними інституціями.

Безперечно, особливу увагу треба зосередити на процесі реформування податкового законодавства, ключовими питаннями якого є підвищення рівня захисту прав платників податків, прозорість податкового регулювання та питання відшкодування ПДВ. Правові методи дозволять у сукупності з іншими методами забезпечити захист прав і інтересів платників податків, встановити загальні правила поведінки на ринку для суб'єктів господарювання, визначити адек-

ватну систему адміністративної та кримінальної відповідальності за злочини у сфері податкового законодавства.

Економічна складова інституційного середовища стимулює діяльність суб'єктів господарювання за допомогою інструментів податкової політики [10], а саме використання гнучких податкових ставок, податкових пільг, спрощеної системи оподаткування. Економічні правила та норми передбачають ефективність економічної політики держави в цілому і податкової політики зокрема, ступінь стабільності податкової системи, рівень розвитку технологій у податковому секторі. Розвиток економічної складової інституційного середовища дозволить активізувати роль податкової культури як складової податкового потенціалу України.

Культурна складова інституційного середовища податкової системи включає такі основні елементи: інформаційна доступність між суб'єктами податкової системи, професійну самосвідомість, етику ведення бізнесу, високий рівень відповідальності платника податку. Роль культурної складової податкової системи є досить важливою. Для держави доцільнішим є попередження податкового правопорушення замість збільшення фінансування заходів щодо виявлення таких правопорушень.

Податкову культуру в інституціональному аспекті можна визначити як переконання, цінності, знання, які передбачають своєчасну сплату податків і обов'язкових відрахувань відповідно до умов чинного законодавства держави. Рівень податкової культури проявляється через податкову дисципліну. Податкова дисципліна формує та розвиває етичні й фінансові здібності платників податків стосовно виконання його податкових зобов'язань. Для розвитку національної податкової системи держава повинна надавати всебічну інформацію стосовно надходження та витрат коштів платників податків, застосовуючи сучасні інтернет-технології. Така інформаційно-аналітична підтримка буде стимулювати певну суспільну свідомість та підвищувати рівень соціальної відповідальності суб'єктів господарювання.

Слід зазначити, що законодавчі, економічні та культурні складові інституційного середовища можна розглянути через призму формальних і неформальних інституцій.

Формальні інституції включають реформування податкового законодавства і його відповідність міжнародним нормам права та ведення бізнесу (наприклад, запропоновано на законодавчому рівні регулювання трансфертного ціноутворення для міжнародних угод, яке направлено на ефективну протидію використанню трансфертних цін в угодах особами з метою ухилення від сплати податків та виведення капіталу за кордон). Упровадження механізму трансфертного ціноутворення є об'єктивною необхідністю в умовах комплексного реформування національної економіки. Фінансово-промислові корпорації, які орієнтовані на експорт, з метою зниження податкового навантаження в своїй діяльності використовують компанії-сателіти, які зареєстровані в офшорних зонах. Використовуючи такі компанії, фінансово-промислові корпорації отримують надприбутки, а держава втрачає додаткові джерела надходження доходів до бюджету. Міністерством доходів і зборів України запропоновано на законодавчому рівні ввести механізм трансфертного ціноутворення в Україні, що б дозволило створити додаткові гарантії захисту прав сумлінних платників податків на території України, зокрема великих корпорацій, за допомогою забезпечення справедливих конкурентних умов.

У процесі стратегічного реформування податкової служби значна увага приділяється неформальним інституціям. Неформальні інституції включають інформаційно-аналітичну роботу та створення сервісних послуг для платників податків: консультаційні центри, пульс податкової служби, безкоштовне надання електронних ключів для подання звітності платників податків, роз'яснювально-виховна робота серед молоді. Проведення активної роз'яснювальної роботи органами Податкової служби України, різнопланових соціальних проектів на телебаченні та радіо дозволить підвищити рівень податкової обізнаності громадян та сформувати певну податкову культуру в суспільстві. Проведений аналіз дозволяє визначити, що соціальні проекти Податкової служби України орієнтовані за різними напрямками, а саме:

інформаційно-аналітичні, які повідомляють про економічні злочини, досягнення Податкової служби в розкритті злочинів, а також відповідальність посадових осіб;

освітні програми, які формують суспільну думку стосовно сумлінного платника податку та підвищують податкову культуру; участь представників податкових органів і суб'єктів господарювання у проведенні круглих столів з дискусійних питань оподаткування.

Прикладом використання неформальних інституцій є проведення на державному рівні інвестиційних форумів, міжнародних конференцій, за допомогою яких проводиться активна роз'яснювальна робота та залучення додаткових інвестиційних коштів в економіку держави.

Стартом реалізації масштабних бізнес-конференцій на державному рівні є проведення в 2013 р. Першої Міжнародної бізнес-конференції «ABC: Ukraine & Partners» мета якої – поліпшення інвестиційного клімату та бізнес-іміджу України, створення надійної платформи для діалогу влади з бізнесом та інвесторами, розвиток високого рівня партнерських зв'язків з іншими країнами Європи, СНД та світу, залучення інвестицій у провідні сфери і галузі економіки та презентація Державної програми активізації економіки на 2013-2014 роки.

У сучасних умовах існують певні проблеми формування та розвитку податкової культури. По-перше, у населення достатньо низький рівень переконання в необхідності сплати податків, по-друге, недостатній зворотний зв'язок між платником податків і державою. Державна податкова служба проводить активну роз'яснювальну роботу стосовно обов'язків платника податків, його відповідальності, але в той же час недостатньо приділяє інформаційну увагу витратам, які здійснюються за рахунок сплачених податків. Слід визначити, що в сучасних умовах у населення невисокий рівень податкової довіри. «Укорінення норм і механізмів поведінки, які відтворюють дефіцит довіри, можна розглядати як інституційну пастку» [11]. Тобто наявним є слабкий «зворотний зв'язок» між платником податків і державою, що знижує ефективність упровадження податкової культури. Необхідно проводити активну роз'яснювальну роботу стосовно прав платника податків та виконання державою покладених на неї функцій відповідно до чинного законодавства.

Позитивним є проведення активної державної політики детінізації економіки й

акумулювання значних грошових потоків у фінансовій системі України. Слід зазначити, що в окремих випадках можуть функціонувати паралельні фінансові потоки, які стають достатньо великими і створюють так звані паралельні економіки. Внаслідок цього, з одного боку, держава втрачає додаткові надходження, з іншого – зростають трансакційні витрати. Неформальні інституції дозволяють зменшувати трансакційні витрати та максимально взаємодіяти економічним суб'єктам на ринку.

Таким чином, реформування податкової системи України має на меті стимулювати економічне зростання за рахунок розвитку стратегічних галузей промислового сектору держави. Податкова культура як складова податкового потенціалу держави дозволить залучити додаткові фінансові ресурси та стабілізувати фінансову систему України. Міністр фінансів України Ю. Колобов зазначив, що стабільність фінансово-банківської системи є визначальним індикатором ефективності фінансової політики держави.

Реалізація механізму впровадження комплексу дій щодо формування відповідного інституційного середовища розвитку національної податкової системи дозволить модернізувати економіку держави та вивести на якісно новий рівень. Інституційне середовище податкової системи держави включає сукупність законодавчих, економічних та культурних інституцій. Законодавчі інституції формують нормативно-правову базу у податковій сфері. Економічна складова інституційного середовища стимулює діяльність суб'єктів господарювання за допомогою інструментів податкової політики. Культурна складова інституційного середовища податкової системи включає такі основні елементи: податкову обізнаність населення, професійну самосвідомість та етику ведення бізнесу. Податкову культуру в інституціональному аспекті можна визначити як переконання, цінності, знання, які передбачають своєчасну сплату податків і обов'язкових відрахувань відповідно до умов діючого законодавства держави. Формування та розвиток податкової культури відбуваються за допомогою формальних і неформальних інституцій. Формальні інституції створюють законодавчу платформу, неформальні інституції є платформою переконань, цінностей, знань, що дозволяють

підвищувати рівень податкової обізнаності платника податків. Однією з основних проблем формування та розвитку податкової культури є достатньо низький рівень переконання у населення в необхідності сплати податків. Найвним є «слабкий зв'язок» між державою і платником податків, тому необхідно акцентувати увагу на правах платника податків та виконання державою покладених на неї функцій відповідно до діючого законодавства.

Активізація процесів реформування національної податкової системи буде сприяти скороченню паралельних фінансових потоків та залученню додаткових фінансових ресурсів у промисловий сектор економіки. Активні заходи щодо підвищення податкової культури з боку органів державної влади повинні мати зворотний зв'язок за допомогою підсилення інформаційного зв'язку між економічними суб'єктами. Забезпечення не тільки обов'язків, а і прав платника податків буде сприяти підвищенню податкової культури серед населення держави. Комплексне реформування податкової системи дозволить реалізувати податкову культуру як складову податкового потенціалу України.

У подальших дослідженнях доцільним є проведення аналізу реалізації практичних заходів щодо формування і розвитку податкової культури, її впливу на інвестиційну активність економічних суб'єктів та можливості послідовної інтеграції національної податкової системи з найбільш ефективними сучасними міжнародними податковими системами задля забезпечення конкурентоспроможності держави.

Література

1. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки: Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

2. Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи: моногр. / П.В. Мельник, Л.Л. Тарангул, З.С. Варналій та ін.; за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України, 2008. – 190 с.

3. Калустян Я.В. Теоретичні підходи до визначення податкового потенціалу регіону / Я.В. Калустян // Економіка будівництва і міського господарства. – 2011. – Т. 7. – № 3. – С. 183-190.

4. Інформаційно-аналітичні матеріали «Місце України за рейтингом «Ведення бізнесу 2013» / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=191587.

5. Sinkuniene Kristina. Taxation Principles in Tax Culture: Theoretical and Practical Aspects Organizacijø / K. Sinkuniene. – ProQuest Health Management, 2005. – Vol. 35.

6. Башинський І.А. Формування податкової культури в Україні [Електронний ресурс] / І.А. Башинський. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdup/2011_2/2-5-1.pdf1.

7. Василенко А.В. Формування податкової культури в Україні [Електронний ресурс] / А.В. Василенко. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/evu/2011_17_1/Vasilenko.pdf.

8. Джозель Мокир. Культура, інститути и экономический рост [Электронный ресурс] / Мокир Дж. – Режим доступа: http://uisrussia.msu.ru/docs/nov/sr_econ/2011/2/2_2011_2.pdf.

9. Іншаков О.В. Інституція ключ до розуміння економічних інститутів / О.В. Іншаков, Д.П. Фролов // Економічна теорія. – 2011. – № 1. – С. 52-62.

10. Ручкіна В.М. Інституційне середовище фінансового ринку України в умовах глобалізації / В.М. Ручкіна // Зб. наук. праць Національного університету державної податкової служби України: електронне наукове фахове видання [Електронний ресурс]; гол. ред. П.В. Мельник. – 2012. – № 1. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Znprnudps/2012_1/pdf/12rvmcog.pdf.

11. Коваленко Ю.М. Неформальні норми фінансового сектора економіки: економічна ментальність та інституційна довіра / Ю.М. Коваленко // Економічна теорія. – 2011. – № 2. – С. 58-68.

Надійшла до редакції 11.04.2013 р.